

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל" ב'

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

מאמרי הגיליון
זמינים לקריאה גם
באתר מרכז דדו

מהכלה לעיצוב מרחבי - הצעה לחשיבה מחודשת על עיקרון מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי

אל"ם (מיל') עינת גפנר-גולדשטיין וסרן (מיל') עמיחי דנינו¹

מאמר זה מצביע על הצורך לאמץ מחדש את עיקרון העיצוב המרחבי אשר היה בעבר חלק מתפיסת הביטחון הלאומי, כמחליף לעקרון ההכלה, לאור השינויים בסדר העולמי והאזורי ובעקבות מלחמת חרבות ברזל. המאמר סוקר את תפיסת ההכלה כנדבך מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל בשנים 2010-2024, ומצביע על האופן שזו השתלבה בסדר העולמי הליברלי. בהמשך מנתח המאמר את השינויים המתרחשים בזירה הפנים ישראלית, הביטחונית והגלובלית, בטענה כי אלו סודקים את תפיסת ההכלה ומחייבים חשיבה מחודשת על העקרונות העומדים בבסיסה. לבסוף, מציג המאמר לאמץ עיקרון אסטרטגי חדש - עיצוב מרחבי אזורי - שיעמוד במוקד תפיסת הביטחון הלאומי החדשה.

מבוא

דבקותה של ישראל במדיניות "ההכלה", שהייתה לבנה מרכזית בתפיסת הביטחון הלאומי הגלויה של ישראל בשני העשורים האחרונים,² היא שהובילה אותה להפתעה הבסיסית אשר אירעה בשבעה באוקטובר. ישראל זיהתה עצמה בעשורים אלו כמדינה ניאורליברלית, באוריינטציה מערבית, השייכת למועדון האקסקלוסיבי של מדינות ה-OECD. מדינה הממוקדת בצמיחה כלכלית ובאיכות חיים אשר קידומן דורש שקט ויציבות. בהקשר הביטחוני שאפה ישראל בתקופה זו, לשמר את הסטטוס-

¹ אל"ם (מיל') עינת גפנר-גולדשטיין, חוקרת בכירה וראש תחום הכשרת בכירים במרכז דדו; סרן (מיל') עמיחי דנינו, מנכ"ל חברת אינבוקאפ ועמית מחקר במרכז מנור.

² במסגרת מאמר זה נעשה שימוש במושגים תפיסת הביטחון הלאומי ואסטרטגיה רבתי כמושגים זהים. קיימות מספר הגדרות למונח אסטרטגיה רבתי (Grand strategy) בספרות לצורך מאמר זה נוכל להשתמש בהגדרתם של בלזק וקרבס: "אסטרטגיה רבתי היא הדרגה הגבוהה ביותר של המעשה המדיני, זוהי תיאורית הניצחון המדינתית המסבירה כיצד המדינה תכוון את אמצעיה המגוונים כדי לקדם ולהשיג את יעדיה הלאומיים" (Balzacq and Krebs, 2021). כפועל יוצא מתפיסת הביטחון הלאומי נגזרות שלוש אסטרטגיות מרכזיות: אסטרטגיה ביטחונית, אסטרטגיה כלכלית-חברתית ואסטרטגיה מדינית.

קו, להימנע מהידרדרות ביטחונית ושינויים דרמטיים, תוך הכלת איומים ביטחוניים שונים. תפיסה זו השתלבה עם הסדר העולמי הליברלי, אשר פעלה לשימור הסטטוס-קוו הבינלאומי המהווה בסיס לצמיחה כלכלית. היגיון זה גרס כי התמודדות עם אתגרים ביטחוניים המפריעים לסדר העולמי תעשה באמצעות הפעלת לחצים כלכליים ומדיניים על ישויות מדינתיות ולא מדינתיות, לחץ זה יעודד ישויות אלו לבחור במשטרי שלטון דמוקרטיים, המאמצים מנגנונים של כלכלת שוק.

"תור הזהב" הכלכלי והביטחוני בישראל הגדיר את ההישג הנדרש מהמערכת הביטחונית כשימור היציבות והשקט, ההכרחיים לצבירת עוצמה כלכלית וטכנולוגית (בנג'י, ינאי ונבו, 2023). בתקופה זו השתרשו בתפיסה הביטחונית המשגות חדשות: רגל ההתגוננות כחלק מתפיסת הביטחון (מרידור ואלדדי, 2018), המב"ם, הסבבים והמבצעים המוגבלים, מבצעי ההרתעה (אורטל, 2019), הפעלת הכוח מתחת לסף המלחמה – מושגים המייצגים את שימור הסטטוס-קוו.

החתירה לשימור סטטוס-קוו עודדה קיפאון תפיסתי. השילוב בין הקיפאון התפיסתי לשינויים אשר אירעו בזירה המקומית והגלובלית גרם לכך שהדבקות ב**סטטוס-קוו יצרה מצב קריטי אשר הצמיח את שורשי האסון**. ההתבצרות ב"וילה ב'וונגל", יצרה בהדרגה תפיסת ביטחון המבוססת על הקמת גדרות בינו לבין שכנינו. ככל שתפסנו עצמנו כאומה עם עוצמה כלכלית וביטחונית גדולה, כך החלו אויבנו להבחין בחולשותינו. היו אלה חולשות שאנו עצמנו לא הבנו ולכן גם לא שיערנו את השפעתן בשל גובה החומות, ברמה המטפורית והממשית, שהוקמו בין מדינת ישראל לבין אויביה.

תפיסת ההכלה הביטחונית, שתתואר בהרחבה בפרק ב', לא התפתחה יש מאין. היא צמחה בהתאמה לתפיסות מקבילות בזירה הגלובלית והמקומית, ואולם שינויים משמעותיים הסודקים כעת את הסדר העולמי הליברלי מחייבים חשיבה מחודשת על חלק מיסודות תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל.³ המגמות המתהוות במזרח אירופה, בים הסיני, ובמרחבים רבים ונוספים מסמנים את המעבר מהסדר הגלובלי-ליברלי, שאפיין את העולם לסדר עולמי רב-קוטבי. מדיניות התחרות החופשית הגלובלית, מוחלפת במדיניות מרקנטיליסטית, אשר במסגרתה מתקיים משחק סכום-אפס בין מדינות שונות. מושגים חדשים מעצבים את הסדר: מכסים ותעריפים, מלחמות סחר, מדיניות תעשייתית לאומית, הגדלת ההשקעה הממשלתית בביטחון ועוד. השינויים הללו אינם פוסחים גם על מדינת ישראל ומקבלים ביטויים בהקשר החברתי והביטחוני.

³ אמנם אין למדינת ישראל תפיסת ביטחון רשמית ומוסכמת, אך נראה שישנה הסכמה רחבה דיה על תכולתה. זו נכתבה מספר פעמים במסמכים שלא אושרו, כמו דוח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור). תפיסת הביטחון התקבעה בתודעה כמבוססת על ארבעת המושגים: הרתעה, התרעה, הגנה והכרעה. נהוג להתייחס אליה גם כאל תפיסת הביטחון הלאומי, אך להבנתנו תפיסת הביטחון הלאומי הנה רחבה יותר מהאסטרטגיה הביטחונית ועליה להתייחס לכלל העוצמות הלאומיות. ראה למשל מחקרה של קים בר, הסוקר את התפתחות ארבעת היסודות (בר, 2024).

הסדר הפנימי החברתי התערער וישראל נדרשת לשורה של הכרעות בנוגע למחלוקות חברתיות ומשטריות, למערכת היחסים בין "השבטים" ובינם לבין המדינה, וכן בכל הנוגע לשיקום האמון במגזר הציבורי ובמוסדות המדינה. קיומה של חברה מלוכדת וחזקה מהווה אתגר מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי, אך הוא לא יידון במאמר זה. האתגרים הביטחוניים, המוכלים לכאורה, התנפצו לזירות מלחמה מאוחדות ועימות לעוד שנים ארוכות. הכרעתם האחד אחר השני אינה יכולה להוות תכנית עבודה מספקת, שכן היא תכלה את המשאבים האנושיים, הכלכליים והתשתיתיים מבלי לייצר מקורות צמיחה ופוטנציאל לשגשוג מחודש.

אחת השאלות שעולה במאמר זה היא, איזו למידה תצמח ממשבר השבעה באוקטובר? זוהי אינה שאלה טריוויאלית. שברים, יכולים להעמיק את ההתגוננות ואף את הביצורים. מתקפת חמאס בשבעה באוקטובר קוראת לנו לחשוף באומץ אינטלקטואלי ומנטלי, את הנחות היסוד עליהן נשענה החשיבה הביטחונית של מדינת ישראל בשני העשורים האחרונים, להבין מחדש את המרחב הגאוגרפי-אסטרטגי של מדינת ישראל לאור השינויים בסדר העולמי ולמצות את המגמות הללו לשם קידום האינטרסים של ישראל.

המאמר בנוי באופן הבא: בפרק הראשון נציג את הרקע לעליית תפיסת ההכלה באמצעות סקירה של שתי התקופות המרכזיות בתפיסת הביטחון הלאומי הישראלית אשר שלטו בכיפה עד תחילת שנות האלפיים. בפרק השני נתח את התגבשות תפיסת הביטחון הלאומי בתקופה השלישית, אותה נכנה תפיסת ההכלה, וכיצד התמודדה אסטרטגית הביטחון עם האתגרים הביטחוניים המתהווים. בפרק השלישי נבאר מדוע תם עידן ההכלה ומדוע מתחייב לחשוב מחדש על מרכיבים בתפיסת הביטחון הלאומי ובאסטרטגיה הביטחונית. בפרק הרביעי נציע עיקרון מארגן חדש, לתפיסה - עיצוב מרחבי אזורי, נדון בקצרה במשמעויותיו ונדגים אותו בשני מישורים מערכתיים אפשריים.

פרק א': תפיסת הביטחון הלאומי בשתי התקופות הראשונות: מהכרעה להסדרה

תפיסת הביטחון הלאומי, היא האופן בו מדינה פועלת להשגת מטרותיה ארוכות הטווח באמצעות אסטרטגיות פעולה שונות - כלכלית-חברתית, ביטחונית ומדינית - המשולבות ומתואמות זו עם זו⁴. תפיסה זו מדגישה את האזון הדינמי הרצוי בין המתחים השונים אשר עימם מתמודדת המדינה בכל אחת מהזירות השונות (Posen, 2014).

על מנת שנוכל להבין לעומק את השינויים הנדרשים בתפיסה הישראלית יש לחזור אחורה ולנתח בקצרה את תפיסות הביטחון הלאומי המתחרות, אשר שלטו בכיפה מאז הקמת המדינה עד היום. בתקופה הראשונה, אשר התקיימה במהלך

⁴ נהוג לעיתים לכנותה "אסטרטגיה רבתית" (דרור, 2022)

העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, ישראל התמודדה עם אתגרים הפנימיים באמצעות תפיסת הממלכתיות הבן גוריונית (קידר, 2009; יציב, 1999). זו הסדירה את האתגרים החברתיים והכלכליים, שנבעו מהגיוון האידיאולוגי והתרבותי, באמצעות כור ההיתוך וכינון מוסדות ממלכתיים. מדיניות זו יצרה את התנאים להתארגנות האומה המגויסת והמלוכדת בעורף ובחזית. האסטרטגיה בזירת השונות כוונה לשינוי רדיקלי של הנחיתות הישראלית.

במישור הביטחוני התמודדה ישראל בתקופה זו, עם האיום ממעגל ראשון באמצעות הרחבה מתמדת של גבולותיה יצירת עומק אסטרטגי⁵ וביסוס ההרתעה מול שכנותיה. במישור הבינלאומי כצעד משלים לכך, פעלה ישראל לצאת מהבידוד הבינלאומי באמצעות כריתת ברית עם מעצמה ויצירת קשרים עם מדינות בלתי מזוהות ותוך ניצול יתרונותיה הטכנולוגיים של ישראל (בן ישראל, 2013). בשנים אלו התפתחה התפיסה לפיה על ישראל להגן על עצמה בכוחות עצמה, אשר הלמה את הבידוד המדיני והגיאוגרפי בו הייתה שרויה ישראל.

במישור האזרחי השאיפה הייתה לכוון חברה ישראלית חדשה שאיננה סקטוריאלית, במישור הביטחוני לייצר גבולות ברי הגנה ולגבש צבא חזק ומודרני ובמישור המדיני לצאת מהבידוד. יש לציין את התלות הדדית שהתקיימה בין מישורי הביטחון הלאומי. במישור האזרחי, גויסה המדינה ומשאביה לפיתוחו וחיזוקו של צבא העם בהקשר האנושי, בהקשר כוח האדם ובהקשרים הטכנולוגיים. תפיסת צבא העם חיזקה בתורה, את כור ההיתוך החברתי, סייעה בקליטת עלייה ובניית האומה. ההתיישבות נכרכה בביטחון, בעיקר באזורי הספר והגבול. תלות זו מכונה על ידי דב תמרי – טוטליזציה של הביטחון הלאומי (תמרי, 2014).

החל משנות השבעים והשמונים ניתן לזהות שינוי דרמטי באופיים של האתגרים הפנימיים והחיצוניים של ישראל (מאוטר, 2019). במישור החברתי-כלכלי, החברה הישראלית עברה תהליכי ליברליזציה כלכליים, קולות מגוונים אשר לא זכו לביטוי במסגרת כור ההיתוך החלו להרים ראש, מגמות אינדיבידואליסטיות, צרכניות וגלובליות החליפו את תפיסת העולם הקולקטיביסטית. איום המעגל הראשון נחלש ובמקומו עלתה השאלה הפלסטינית והאיום על ישראל עבר מצבאות מאורגנים לארגוני טרור (ליש, 2010; ידעי ואורטל, 2013). הברית בין ישראל לאמריקה התחזקה מאוד, וישראל נהנתה מברית זו במיוחד לאחר נפילת ברית המועצות והכניסה לעידן הפקס אמריקנה.

בתקופה זו אימצה ישראל תפיסת ביטחון לאומי שבמרכזה הסדרה ולא הכרעה, הגיון אשר נועד להסדיר את הקונפליקטים בין הכוחות הפועלים, ולא להכריע אף אחד מהם. היגיון ההסדרה שימש את ישראל בזירה הביטחונית ובזירה הפנימית כאחד. כך, למשל, יישמה ישראל הסדרות משמעותיות בזירה הפנימית בתחומים שונים: תכנית היישוב ב-1985 הסדירה את מערכת היחסים בין המדינה לשוק

⁵ גישה זו כונתה על ידי דב תמרי, גישת הלאומיות המרחבית (תמרי, 2014).

הפרטי (קופ, 2010); מערכת היחסים בין הכנסת לבית המשפט הוסדרה במסגרת חוקי היסוד והמהפכה החוקתית אשר הובלה על ידי אהרן ברק; ואימוץ מאפיינים של מדיניות רב תרבותית, אשר החליפה את מדיניות כור ההיתוך. במישור הביטחוני ישראל פעלה להסדרת מערכת היחסים עם הפלסטינים, במסגרת הסכמי אוסלו וחתמה על הסכמי שלום עם חלק ממדינות האזור, בצד הפשרת היחסים עם חלק ממדינות המפרץ. בתקופה זו ניתן לזהות אימוץ מובהק למדי של אסטרטגית ההסדרה, כמאפיין בסדר העולם הגלובלי, כמו מיסוד האיחוד האירופי, עליית כוחן של המוסדות הכלכליים הבינלאומיים, עליית הקונצנזוס בנוגע לווינגטון, משטר הכללים הבינלאומי ועוד (Gerstle, 2022). הניסיונות לערער הסדר העולמי נתפסו כמינוריים וככאלו שניתן לטפל בהן באופן נקודתי.

אווירת ההסדרה הגלובלית השפיעה מאוד על תפיסת הביטחון הישראלית. זו נטשה את הפרקטיקה של כיבוש השטח, ככלי לעיצוב האסטרטגיה הביטחונית, והמירה זאת בהסדרה, ככלי לעיצוב היחסים בינה לבין הישויות הנלחמות עימה (הנקין, 2016). תקופה זו הסתיימה בשתי נסיגות חד צדדיות, אשר נועדו לעצב את המרחב שבין מדינת ישראל לבין לבנון והפלסטינים. אך סמלי הוא שבעוד שהתקופה הראשונה הסתיימה בשילוש שטחה של ישראל במסגרת מלחמת ששת הימים, תקופת ההסדרה התאפיינה בנסיגה של ישראל משטחים רבים - סיני, יהודה ושומרון, עזה ורצועת הביטחון - מתוך הבנה שהסדרת מערכות היחסים בין המדינות מחייבת זאת. ניתן לזהות את הדמיון בין תפיסה זו לתפיסה שראתה חשיבות בנסיגת המדינה מהמעורבות בכלכלה ומעבר לכלכלת שוק חופשי, שהתרחשה בדיוק באותן שנים.

את המעבר הרעיוני מהתקופה הראשונה לשנייה ניתן למצות במעבר מ"קיר הברזל"⁶ שעניינו הכרעת היריב בכל מפגש, לתקופת ההסדרות שהולידו הכרעות אלו וגרמו למדינות ערב לוותר על רצון למחוק את ישראל. במהלך תקופת ההסדרות המענה הביטחוני הצבאי התהווה בדמות "צבא חכם וקטן".⁷

פרק ב': תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל בתקופה השלישית: ההכלה

התקופה השלישית בתפיסת הביטחון הלאומית התחילה בעשור הראשון של שנות האלפיים, תקופה בה התהוו שינויים משמעותיים בכל אחד ממישורי הביטחון הלאומי.

בהקשר הכלכלי חברתי, הייתה ישראל בעיצומה של פריחה כלכלית: היא התקבלה

⁶ ז'בוטינסקי לא כתב על "קיר הברזל" כעל חומה או גדר פיסיים, אלא כעל דימוי בלתי עביר בתודעת הערבים. "בשבילנו הדרך היחידה להגיע להסכם בעתיד היא ויתור מוחלט על כל הניסיונות להגיע להסכם בהווה" (ז'בוטינסקי, 2015), בן גוריון אימץ גישה זו והמשיך אותה.

⁷ תכנית "צה"ל 2000" קיצצה דרמטית את הסד"כ, צה"ל התמקד בעליונות טכנולוגית שמביאה עימה פריצה טכנולוגית ענקית בתחום הדיוק והאש מנגד; אלו הם הזרעים לדוקטרינה הצבאית הדומיננטית בעידן הבא ועד ה-7 באוקטובר - תשלובת המודיעין-מהלומה, אשר תכווין את בניין הכוח והפעלתו לעשורים הקרובים, בדפוסי לוחמה מנגד, מבצעים כירורגיים מונחי מודיעין משוכלל ומדויק.

לארגון ה-OECD ונכנסה רשמית למועדון היוקרתי של המדינות המפותחות; התוצר הלאומי הגולמי השתווה לזה של המדינות המובילות בעולם; חברות ישראליות נסחרו בבורסה האמריקאית בהיקפים חסרי תקדים; הפערים בתוך האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית – כמעט ונסגרו (גורדון, פלוג וקנט-פורטל, 2022). ישראל עברה את משבר 2008 ומשבר הקורונה, אשר טלטל את הכלכלה העולמית, כמעט ללא פגע כאשר יחס החוב-תוצר היה מהטובים בעולם ודירוג האשראי של ישראל בשיאו. כל אלו הובילו אותה לאמץ מדיניות כלכלית המסתמכת יותר ויותר על מנגנוני שוק לפתרון בעיות ופחות ופחות על מנגנונים ממשלתיים.⁸

במקביל, הדרישה לשינוי הסטטוס-קוו והתאמתו לשינויים הדמוגרפיים, שעברו על החברה הישראלית התגברה (מאוטר, 2019). בניגוד לעבר מדינת ישראל אינה מנסה ליצור הסדרה מחודשת בראייה רחבה על מנת לפתור אתגרים אלו. החזון ליצירת ישראליות מכלילה – ננטש. תחתיו עלה חזון השבטים. על פיו המדינה מבכרת להכיל את המתחים בחברה הישראלית, היא אינה מכריעה או מסדירה אותם.

מדיניות זו מבוססת על הנחות היסוד שהשבטים מעוניינים להיות "מוכלים", לקיים כללי משחק אשר יאפשרו חיים משותפים. על פי תפיסה זו, המציאות הכלכלית חזקה מהחיים השבטיים-הזהותיים ותדחוף את השחקנים להשתתפות בחיי החברה והתעסוקה (דנינו, 2023). ראוי לשים לב להבדל המהותי בין תפיסה זו לתפיסת ההסדרה. תפיסת ההסדרה הניחה כי בין השבטים השונים בחברה הישראלית קיימים חילוקי דעות וכי למרות זאת ניתן להגיע לחזון משותף. בתפיסת ההכלה מובלע כי לא ניתן להגיע להסדרה וכי הדרך היחידה היא להכיל את חילוקי הדעות הללו, באמצעות תיחומם וקביעת כללי משחק שימנעו מלחמת אזרחים (שטרן, 2021).⁹

אסטרטגיית ההכלה במישור הפנים ישראלי השתלבה במגמות הבינלאומיות ששררו באותה התקופה, שנים בהן הסדר העולמי הליברלי היה בשיאו.¹⁰ הסדר העולמי זה התמקד בקידום הדמוקרטיה כשיטת משטר אולטימטיבית, שווקים פתוחים וחופשיים והסדרת המשטר הבינלאומי באמצעות כללים ומוסדות בינלאומיים. זוהי תפיסה המאמינה ב-One size fits all והכלת כללים זהים על פני כל הגלובוס שסייעו לקידומו ופיתוחו. גם תפיסה זו מניחה שהסדר העולמי הליברלי חזק מכל

⁸ הדוגמא הבולטת שממחישה את נסיגת המדינה היא היקף ההוצאה האזרחית בישראל אשר הוא מהנמוכים במערב (בנק ישראל, 2023). נסיגת המדינה איננה תופעה חריגה והיא נרשמת במדינות רבות במערב (Mazzucato, 2021).

⁹ תפיסה זו מתבטאת בזירות מגוונות: מדיניות המעודדת איים חרדים בחינוך, באקדמיה ובערים חרדיות, מדיניות המאפשרת איים ליברליים בתחום הדת והמדינה, הגדלת המסגרות האוטונומיות של הציונות הדתית ועוד (דנינו, 2022). תפיסה זו גם באה לידי באופן הכלת האוכלוסיות השונות בחברה הישראלית במסגרת צה"ל (בן ישי ולי, 2024).

¹⁰ ניתן למצוא כתיבה רבה יחסית על נושאים אלו ובמסגרת מאמר זה נסתפק בציון של מספר תופעות בולטות. בתקופה זו התגברה הגלובליזציה ומגיעה לשיאים חדשים. היקף הסחר העולמי בין מדינות העולם נמצא בפריחה, כלכלת סין נפתחה לעולם והיא צומחת בקצב חסר תקדים, מגפת הקורונה הוכיחה את חשיבותו של שיתוף פעולה בינלאומי הדוק ותקופת נשיאותו של ברק אובמה קידמה את ערכי היסוד הגלובליים. הסכמי הגרעין מול אירן הוכיחו כי העולם כולל סין ורוסיה מסוגל לשלב ידיים, בנושאים משמעותיים לקיומו כאשר גם להסכמי האקלים בפריז יש אפקט דומה (Gerstle, 2022).

סדר זהותי-לאומי, והשחקנים מעוניינים להיות חלק ממנו ולא לאתגר את יסודותיו (Druzin, 2024). כל אלו ביטאו את השימוש במושג **הכלה** כמכוון לריסון, לאיפוק וליכולת "להחזיק" בתוך המדיניות את האתגרים, ולהתמודד עימם מבלי להתכוון למנוע או לפתור אותם. המטרה הייתה לתחזק את הסטטוס-קוו הקיים, אשר היה הכר המיטבי להמשך הצמיחה הכלכלית של מדינות העולם.

התפתחות תפיסת ההכלה באסטרטגיה הביטחונית

בתקופה זו התרחשו שינויים גיאופוליטיים דרמטיים באזורנו. האביב הערבי, אשר החל בשנת 2010, ערער בצורה משמעותית את יציבות המשטרים במזרח התיכון. חילופי שלטון התחוללו במצרים, תוניסיה, לוב ותימן; סוריה נכנסה למלחמת אזרחים שבמובנים מסוימים טרם הסתיימה; כוחו הממשלי של חיזבאללה בלבנון עלה בצורה משמעותית; הרשות הפלסטינית נחלשה מאוד, על רקע הבחירות ב-2006 והשתלטות חמאס על רצועת עזה ב-2007.

כוחה של אירן עלה בצורה משמעותית, כשהיא מנצלת את המרחבים השלטוניים החלולים שנוצרו במקומות רבים. ארגוני הטרור התחזקו בחסותה והפכו במהלך העשור האחרון לצבאות טרור בעלי מאפיינים סמי-מדינתיים, המשתמשים במשאבים המדינתיים לשם ביצוע פיגועי טרור (מיכאל ודוסטרי, 2024; שויצר, מזרחי ושפירא, 2023). ארגוני הטרור הפכו מאורחים במדינה או בתא שטח מסוים, לשחקן המעצב את המדינה ואת תנאי השטח לצרכיו.

מדינות המפרץ עוברות גם הן שינויים דרמטיים בתקופה זו. לאור אירועי האביב הערבי הסיקו מדינות אלו כי עליהן לבצע רפורמות משמעותיות על מנת להימנע מהתפרקותן. בתקופה זו, כלכלתן התחזקה והן מצויות בעיצומו של מעבר מכלכלה רנטיירית המבוססת על משאבים טבעיים לכלכלת שוק מודרנית (IMF, 2023). על מנת לתמוך את הצמיחה הכלכלית ולמשוך השקעות זרות לשטחן הגדילו מדינות המפרץ את ההשקעה הכלכלית שלהן במערב, וביצעו רפורמות במערכת הכלכלית, המשפטית אשר הגבירו את עצמאות מערכת המשפט, הקטינו את הנטל הבירוקרטי והעניקו זכויות לנשים. במקביל, ביצעו המדינות הללו תהליך מיתוג אינטנסיבי שכלל השקעה באמנות ובאקדמיה, רכישת ומתן חסות למועדוני כדורגל מובילים בעולם, אירוח אירועי ספורט בינלאומיים ובראשם המונדיאל בקטאר ועוד. בחלק מהמדינות, תהליך השינוי העמוק הזה מבוסס גם על שינוי אידיאולוגי וכינונה של "הדת האברהמית", אשר אפשרה את הפיכתה של מערכת היחסים הנסתרת עם ישראל לפומבית, עד לחתימתם של הסכמי אברהם ואת הקפיצה במערכת היחסים החצי-פומבית עם סעודיה (פולקה, 2023; רביד, 2021).

התפתחויות אלו אפשרו לישראל "להכיל" את ההתרחשויות בזירה הפלסטינית, תוך חתירה להסדרת הסכסוך הישראלי-ערבי, ו"ניהול" הסכסוך של הסוגייה הפלסטינית. הכלת הסכסוכים התאפשרה בזירות שונות: תאוריית ניהול הסכסוך

עיצבה את המדיניות, באמצעות פרקטיקת הבידול בין רצועת עזה ליהודה ושומרון. גם בזירה העזתית בחרה ישראל, מאז השתלט חמאס על הרצועה ב־2007, באסטרטגיית הכלה, שתחת הגיונה התפתח רצף הסבבים מ־2008 ועד "שומר החומות" וכן בהמשך במבצעי "עלות השחר" ו"מגן וחץ". הבידול בין עזה ליו"ש תחזק את הרש"פ וחמאס כריבונים, גם אם מוחלשים ושורדים. זאת ועוד, חמאס ניצל את התאוריה הכלכלית הישראלית לבניית כוחו, הרבה מעבר לשרידותו.

מול האיומים המתפתחים כתוצאה ממלחמת האזרחים בסוריה, ובראשם ההתפשטות המערכת האיראנית האזורית והתחזקות חיבאללה כאופרטור הראשי שלה, הפעלת הכוח הביטחוני־צבאי הייתה ממוקדת. תכליתה היתה סיכול ומניעת יכולות מהאויב, תוך הימנעות מהסלמות שתובלנה למלחמות, כך שגם הלחימה במסגרת המב"ם ואופן ההתמודדות עם חיבאללה, דומות במהותן לתפיסת ההכלה העזתית (שלח וולנסי, 2023; אלון ופרייזלר, 2019). בזירה האירנית ננקטה אסטרטגיה דומה, אשר רואה את המאבק מול אירן כמתנהל במנותק מהזירות האחרות, "ניתוק כפות החתול מהחתול וטיפול באופן נפרד בחתול עצמו" (אורטל, 2021). יש לציין כי תפיסה זו, אשר אפינה את ההסכמים שנחתמו מול איראן על ידי המעצמות, זכתה לביקורת מצד שרי החוץ של מדינות האזור, אשר הדגישו את החשיבות לפתרון כולל, המחבר בין סוגית הגרעין לפעילותה של איראן לערעור היציבות באזור, באמצעות חיבאללה והכוחות המורדים בתימן (Borek, 2021).

תפיסת ההכלה התפתחה כאסטרטגיה מדינית וקיבלה ביטוי ואימוץ בדפוסים הצבאיים בדמות המב"ם ומבצעי ההרתעה והמניעה. תפיסה זו באה לידי ביטוי בתקופת הרמטכ"ל איזנקוט במסגרת אסטרטגיית צה"ל הוא: "לרוב צה"ל נוקט בגישת המניעה וההשפעה, שמטרתה העיקרית לשמר את המצב האסטרטגי הקיים בטווח הזמן הקצר, קרי לסכל את האיומים, להרתיע ולהרחיק את המלחמה" (איזנקוט, 2018). הדוקטרינה שהתפתחה בצה"ל ופורסמה ב־2019 – "תפיסת ההפעלה לניצחון" ותוכנית "תנופה" למימושה, הצביעו על הצורך להתמודד עם האיומים במעגל הראשון ולפתח מסוגלות למערכות מכריעות, אולם זוהי הבנה שלא הבשילה ליישום מערכתי רחב של היכולות.

תפיסת ההכלה הניעה פיתוח דרמטי של יכולות ההגנה של ישראל. על מנת לממש את תפיסת ההכלה השקיעה ישראל באופן משמעותי בפיתוח יכולות ההגנה, והיא התמקמה כעמוד תווך מוסדי רביעי בתפיסת הביטחון הלאומי בעבודת הצוות בהובלתו של דן מרידור ב־2006. ההגנה סיפקה חופש פעולה יחסי הן ביכולת ההכלה, הן ביכולת הפעולה ונטילת הסיכונים במסגרת המב"ם, וכן נתנה מענה להיבטים כלכליים ומדיניים שונים (ענבר ובכרך, 2024). הדוקטרינה שהתפתחה בצה"ל ופורסמה ב־2019 – "תפיסת ההפעלה לניצחון" ותוכנית "תנופה" למימושה, הצביעו על הצורך להתמודד עם האיומים במעגל הראשון ולפתח מסוגלות למערכות מכריעות, אולם זוהי הבנה שלא הבשילה ליישום מערכתי רחב של היכולות.

פרק ג': קץ עידן ההכלה

ההיגיון אשר עמד בבסיס תפיסת ההכלה הוא ההיגיון הליברלי. לפיו הסדר הליברלי הגלובלי מפעיל לחצים כלכליים ומוסדיים כבירים על מדינות שונות למען יאמצו את קונצנזוס ושינגטון. מדינות וארגונים סוררים יאלצו לאמץ נורמות מוסדיות מערביות - שאם לא כן, הם לא יצליחו להתקיים. ההנחה היתה כי אם העולם כולו פועל במסגרת כללים פיננסיים אחידים, ניתוק של מדינה או ארגון, מהרשת הפיננסית העולמית משמעותו גזר דין מוות. זה ההיגיון שהנחה את ההתנהלות הכלכלית האמריקאית והאירופאית בהקשר הסיני, הרוסי ועם איראן.

ניתן לזהות קווי מחשבה מקבילים בין תפיסה זו לאופן ההתמודדות הישראלית עם חמאס: הראשונה היא הבטחת המצב בו צינור החיים הכלכלי והאזרחי של חמאס תלוי בקשר עם ישראל. השנייה, חמאס כמו ישראל מעוניין לשמר את היגיון ההכלה. היגיון דומה הוחל גם על הזירה הכלכלית-חברתית הפנימית. התפיסה דימתה כי השבטים השונים בחברה הישראלית ייענו לעליונות הסדר ההגמוני וכי הוא יכול להכיל מרידות נקודתיות בו.

ברבות השנים, התערער הסדר העולמי הליברלי בשל מקבץ אירועים משמעותיים, המעידים על כך ששחקנים רבים אינם מעוניינים בהמשך קיומו ובשל יצירתה של כלכלה חלופית לזו ההגמונית האמריקאית. בין אירועים אלו ניתן למנות את היעדר ההיענות של סין ורוסיה למשטר הסנקציות האיראני, ההתעצמות הכלכלית הסינית המאיימת על יציבות שרשרת האספקה הגלובליות, פלישת רוסיה לאוקראינה ועוד (Goddard et al., 2024). כל אלו הובילו לשינויים מרחיקי לכת בסדר העולמי הגלובלי, אשר ככל שעובר הזמן מאמץ מאפיינים מרקנטליסטיים המתאימים לעולם שבו מתקיימת תחרות בין הגושים (Medeiros, 2023).

קשה להבין את האופן שבו התחוללה הדינמיקה שהובילה למלחמת "חרבות הברזל" ללא ניתוח השינויים הטקטוניים - הגלובליים והאזוריים. ההפתעה הגדולה של השבעה באוקטובר הייתה אסטרטגית. מתקפה זו בוצעה מתוך נחישות לשבירת היגיון ההכלה על ידי חמאס. חמאס בחר לבצע פעולה שישראל לא תוכל להכיל מתוך ההבנה שפרידה מהיגיון ההכלה ימנע משחקנים אזוריים וגלובליים להוביל מהלכים לעיצוב סדר יום אזורי חדש של נורמליזציה בין ישראל לסעודיה ופרויקטים כדוגמת החיבור היבשתי בין הודו לאירופה (IMEC). הניסיון לחבל בסדר האזורי והגלובלי המתהווה משותף לחמאס, לאיראן ושלוחותיה, לרוסיה ויש הטוענים שאף לסין.

לאור זאת יש לבחון מחדש את האופן בו איראן מנצלת את השינוי בסדר העולמי ומעצבת דה פקטו את סדר היום האזורי-גלובלי בעת הזו במזרח התיכון. ראו למשל את דברי היועץ הבכיר של ח'מנאי במרץ השנה: "עלינו להגדיל את העומק האסטרטגי שלנו ל-5,000 קילומטרים; על חיל הים והאוויר של משה"מ להתמקד בים האדום ובים התיכון כיוון שהמלחמות העתידיות יהיו בים ובאוויר" (סביון, 2024). זהו סימון להיפרדות המשטר האיראני מהמדיניות המוצהרת המגבילה שנטל

על עצמו, כאשר פניו להרחבת יכולותיו מול אירופה ואף מול ארצות הברית. חיל הים האיראני הקים שלושה פיקודי אוקיינוסים למטרה זו: פיקוד האוקיינוס ההודי, פיקוד האוקיינוס האטלנטי ופיקוד האוקיינוס השקט (ממר"י, 2023). בראייה גאו-אסטרטגית איראן היא לא רק המעצבת המובילה של המרחב המזרח תיכוני, היא מתחילה להתמקם כשחקן גלובלי. ניתן להמחיש זאת גם בפעילות שלוחת החות'ים בבאב אל מנד'ב, המאתגרת את נתיבי השיט החופשיים, אחד מאדני משטר השוק החופשי.

נוכח המציאות החדשה יש צורך "לחשב מחדש" את האסטרטגיה הישראלית באזור. עם התחזקות המגמות הרב קוטביות ובראיה ארוכת טווח, האיום האסטרטגי הגדול ביותר על ישראל הוא הפיכתו של המרחב המזרח תיכוני הקלאסי (מרחב עירק-סוריה-לבנון-ישראל-ירדן-מצרים) לכזה הדומה לדרום מזרח אסיה או דרום אמריקה במלחמה הקרה. מרחב, אשר הגושים מתגושים בו באופן תדיר, באמצעות ארגונים ומדינות פרוקסי המרחיבים אותו. החשש מהתגרענות אזורית, רק מגביר את ההשלכות ההרסניות אשר עלולות להיווצר כתוצאה מכך ומחייב תפיסת ביטחון לאומי הולמת.

פרק ד': קווים ראשוניים לאסטרטגיה ביטחונית

השינויים הטקטוניים בזירה החברתית-כלכלית, הביטחונית והעולמית יחייבו את ישראל לשנות מרכיבים בתפיסת הביטחון הלאומי שלה ואת האסטרטגיה הביטחונית והמדינית בהתאמה. כמו מדינות רבות בעולם המערבי, ישראל צפויה לנטוש את אסטרטגיית ההכלה כהיגיון המוביל ולאמץ גישה פרו-אקטיבית, תחרותית, במסגרתה היא פועלת לעצב את הכלכלה, החברה והביטחון, תוך השתתפות אקטיבית בעיצוב מרחבי של הסביבה המזרח תיכונית.

תפיסת ביטחון לאומי חדשה צריכה להתאפיין במענה הוליסטי, המקיים תלות והשפעה הדדיות בין ממדי העוצמה הלאומית. **טענת המאמר המרכזית היא כי על ישראל לאמץ מספר מונחי יסוד חדשים-ישנים בהקשרים האסטרטגיים. ביניהם התפיסה כי עליה לפעול כשחקן מעצב אקטיבי במרחב המזרח התיכוני.** ניצנים לכך החלו להבשיל בהסדרים מדיניים ובשיתופי פעולה ביטחוניים, בעיקר הגנתיים.

ישראל כשחקן הפועל ביחד עם שחקנים נוספים לעיצוב המזרח התיכון

בתקופת ההכלה, בחנה ישראל את אתגריה הביטחוניים מנקודת מבט צרה - ההשפעה הישירה והקונקרטית על ביטחונה ועל אזרחיה. מדינת ישראל לא פעלה כמעט, במטרה לעצב את המגרש המזרח תיכוני באופן שיהלום את האינטרסים שלה. זוהי אחת מנקודות המחלוקת העיקריות בינה לבין האמריקאים. האמריקאים מתייחסים למזרח התיכון כיחידה המהווה חלק מהסדר העולמי השואף ליציבות.

מדינת ישראל לעומת זאת, מתמקדת בעיקר בביטחונה, גם אם המחיר יהיה אי-יציבות מזרח תיכונית. הגישה הזו עומדת בניגוד לגישת ה"וילה בג'ונגל" ובמובנים מסוימים גם לתפיסת "קיר הברזל" שאומצה שוב בתקופת ההכלה.

דרך הים (סגול), דרך המלך (אדום), ודרכי מסחר עתיקות נוספות, 1,300 לפנה"ס לערך¹¹

גישה זו מדגישה שלושה רכיבים משמעותיים שמשנים את אופן פעילותה הנוכחית של ישראל. ראשית, על ישראל לפעול לעיצוב המרחב, ולא רק לפתור את הסכסוך הנקודתי כאשר זה מתפרץ. אין מדובר בהכרעה, הרתעה או מניעה, אלא על עיצוב מחדש של המגרש באופן שיסנה את אופי הסכסוך. השנייה - פעולה משותפת. ישראל קידשה לאורך השנים את העיקרון על פיו היא "תגן על עצמה בכוחות עצמה" ופירשה זאת לפעולה לבד, גם אם בבידוד מדיני. על מנת לעצב את המרחב, על ישראל לנטוש את הפרשנות הנוקשה של עקרון זה, ולאמץ תחתיו תפיסה לפיה אתגרי האזור אינם רק האתגרים של ישראל. התמודדות איתם ללא שיתוף פעולה, יכולה להיות "גדולה" בכמה מידות על ישראל. שלישית היא נקודת היחוס המרחבית-אזורית. המפה הגלובלית שראתה ישראל לנגד עיניה עד היום,

By Ori- Own work by he: ¹¹

user: after File: Ancient Levant routes.png, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=8989191>

לא הכילה את המזרח התיכון. המדינות השכנות לנו לא נתפסו כפרטנריות לשט"פ כלכלי ותרבותי. המצב השתנה. העולם השתנה. מדינות המפרץ הן מהמקומות העשירים בעולם ואם מדינת ישראל חפצת חיים היא לא יכולה לוותר על מערכת יחסים ענפה עימן. עליה לחזור ולראות את עצמנו כחלק מהמזרח התיכון ולא לשייך את עצמנו רק לעולם המערבי.

הרפרנס הראשון שיש להתייחס אליו כאיום וכהשראה בהקשר זה הוא איראן, הפועלת כמעצב אזורי וגלובלי. הרפרנס השני הוא עיקרון העיצוב המרחבי שישראל אימצה כנדבך קונסטרקטיבי מרכזי באסטרטגית הביטחון ופעלה לפיו בהקשרים רבים בעבר.¹² אנו מעוניינים להצביע על הפוטנציאל הטמון בהרחבת השימוש בהיגיון זה בעיצוב מחדש של רצועת עזה והמרחב המזרח תיכוני. הרפרנס השלישי, הם מנגנוני שיתוף פעולה מולטי ליטארליים שונים המייצרים אינטרסים כלכליים חזקים בין שותפים שונים, מגבירים את שיתופי הפעולה התרבותיים ועל בסיסים מייצרים תפיסה ביטחונית חדשה המגדירה מחדש את גבולות המערכה ואופן ההגנה עליהם. הרפרנס הרביעי הוא המלחמה הבין גושית, אשר התרחשה במסגרת המלחמה הקרה. במסגרת מלחמה זו פעלו המעצמות להרחיב את פעילותן במרחבים שונים על גבי הגלובוס. האופן בו פעלו מדינות בלתי מזוהות, כגון מצרים, למינוף המאבק הבין-גושי, לטובת קידום האינטרסים שלהם, צריך להוות עבורנו מקור השראה בהקשר זה.

העידן החדש אליו אנו נכנסים מחייב את מדינת ישראל לאמץ אסטרטגיה שתשים במוקד שלה את ההתמודדות עם הרדיקליזם במזרח התיכון. מדינות המפרץ כבר מגדירות באופן גלוי ומוצהר את האתגר הזה כאתגר המרכזי עימו הן מתמודדות ועל ישראל לייצר את התנאים להצטרפות עמוקה ורב-ממדית לקואליציה זו. במעגל הראשון, על מדינת ישראל לעצב את מרחב רצועת עזה ומרחב יהודה ושומרון כמרחבים לא רדיקלים באמצעות חיבורם למגמות ולמדינות המפרץ שמובילות בתוכן מהפכות דה-רדיקליזציה (למעט קטאר), במסגרת תהליך שיקום רצועת עזה. זה נראה בלתי אפשרי לעת-עתה בשל תוצאות המערכה בעזה, שלא יצרו בינתיים את התנאי הבסיסי למהלך כזה – תבוסה של חמאס, אולם עשוי להיות אפשרי אם ניצור את התנאים לכך. התבוננות מפוכחת על המצב בלבנון ובסוריה צריכה להוביל אף היא למסקנה דומה.

¹² כך למשל, "תכנית ד" במלחמת השחרור נועדה לייצר רצף טריטוריאלי בין הישובים; תכנית אלון משמשת עד היום תשתית למשטר הביטחון הקיים ביהודה ושומרון ולאורך הגבול עם ירדן, והיא שעיצבה את מרחב יו"ש; תכנית "חמש האצבעות" של אריאל שרון נועדה לתכנון התיישבות ברצועת עזה ולביתורה, באופן שיאפשר שליטה ישראלית ברצועה נוכח גל הטרור שפרץ משם; הסכם הביניים (אוסלו ב') נועד לעצב תנאים לניהול משותף של מרחב יהודה ושומרון באמצעות החלוקה לאזורי A, B, C-; סלילת הכבישים העוקפים יצרה תנועה אחרת לגמרי במרחב לעומת התנועה דרך הערים הפלסטיניות; "חומת מגן" וההיגיון המערכתי המנחה שלה – "טשטוש צבעים" מבטא את ההחלטה לעצב מחדש את מרחב יו"ש באמצעות ביטול דה-פקטו של הגדרת שטחי A, B, C- ועוד (הכהן, 2024). "חומת מגן" היא המערכה האחרונה שהתכוונה לעצב את המרחב ולייצר תנועה תפיסתית מהכלה (התפישה מאז פרוץ "גאות ושפל" ומתוך כוונה ורצון לחזור לתהליך ההסדרי של אוסלו) להכרעה (שליטה צבאית מחודשת וחופש פעולה בכל הערים הפלסטיניות) (לסלוי, 2022).

חיזוק והרחבת מגמת הנורמליזציה, שהחלה בהסכמי אברהם, משיקה לכוונה האמריקאית-מערבית לבניית "מסילות השלום", פרודור ה-IMEC (India-Middle East Economic Corridor), כתשובה המערבית לחגורה הסינית (Belt and Road Initiative). למיקומה של ישראל על הדרך בין מזרח ומערב נודע ערך קריטי בראיית ארה"ב וביכולתה לממש את תוכניתה במזרח התיכון וביכולתה להציב תחרות אפקטיבית מול סין. מבחינתה של ישראל זוהי אסטרטגיה למיצובה בארכיטקטורת תחרות מול הגוש האיראני. היא תאפשר לה פוטנציאל למנועי צמיחה כלכליים וביטחוניים אזוריים, המוונים ומזינים את הכלכלה הגלובלית. מנועי הצמיחה עשויים להתהוות מתוך קואליציות ביטחוניות וכלכליות פרקטיות, בצד פיתוח תשתיות תרבותיות משותפות עמוקות יותר - 'אברהמיות'. בו בזמן גישה זו תפתח, במקביל, רסנים וחסמים שיגבילו את התפשטות הצי האיראני.

במונחי הטווח הארוך הרעיון הוא הוליסטי. הוא משנה לא רק את הביטחון, אלא גם את הכלכלה, התחבורה ואופן הקיום של בודדים, קהילות ועמים. הוא מכון לשינוי טרנספורמטיבי עמוק בחברה הישראלית וחיזוק הממד הזהותי "האברהמי", שמבוסס על יחסי שלום וקבלה בין שלוש הדתות המונותאיסטיות. לתפיסה זו יש פוטנציאל לפתח את יחסי ישראל עם החברה הערבית, ישראל ושכנותיה הקרובות וישראל ומדינות המפרץ (פולקה, 2023).

תפיסה זו מאפשרת לרענן את האופן בו אנו תופסים עומק אסטרטגי. מסורתית עיקרון העומק נתפס במובנים של כיבוש שטח ויצירת התנאים לסיפוחו. בעת הזו יש הזדמנות לראות בו עיקרון המתפרש במובנים של עיצוב מרחבי אזורי ללא צורך בכיבוש. על מנת לאפשר את יישומו של העיקרון הזה יש לייצר דרגות חופש באמצעות שותפויות ורישות במרחב.

לפי גישה זו על ישראל לפתח עומק אסטרטגי גאוגרפי-זהותי. עלינו לראות את הגאוגרפיה שלנו פונה מזרחה ולא רק מערבה. המזרח התיכון מהווה כיום אחד ממנועי הצמיחה הגלובליים בתחום הטכנולוגיה והחדשנות. המשאבים המשמעותיים אשר משקיעות מדינות האזור בקידום טכנולוגיות חדשניות צריכים להוביל אותנו לשינוי גישה מהותי בנוגע למקומנו באזור. על ישראל לפתח גישה ביניים הדוגלת ביצירת גאוגרפיה 'פתוחה' (לא פרוצה), לפיה ישראל היא מהות מגודרת מצד אחד, המגינה על האינטרסים הלאומיים שלה ושומרת על ביטחונה, אך גם מאפשרת את היותה "דרך" ו"תווך" תרבותי מצד שני. אנו יכולים לתפוס את ישראל כתווך מאפשר בין מזרח למערב, או בין הודו לאירופה. תפיסה זו מחייבת אותנו לפתח עקרונות יסוד מרכזיים חדשים: שותפות בקואליציות לעומת "הגנה על עצמנו" ("רק") בעצמנו; ניהול המלחמות המקומיות בתוך הקשר ותפיסה אזורית; פעולה סינרגטית במספר מישורים במקביל - הביטחוני, הכלכלי, התרבותי - ליצירת פוטנציאלים חדשים הן לצמיחה והן להתמודדות עם המערכת האיראנית.

יכולתה של ישראל ליצור קוהרנטיות מרחבית בין הלוקלי לאזורי (ובכך גם

לגלובלי) עשויה לאפשר עוצמות חדשות, כאלו של מעצמה אזורית. התבוננות מסוג זה בגבולות המערכת מאפשרת התרחבות, צמיחה ועומק אסטרטגי (לעומת התכווצות) ועשויה לספק מצפן אסטרטגי להגיון המערכות הצבאיות, כמו גם לכלכליות ולדיפלומטיות. יהיה על ישראל לאזן באופן מתמיד בין הצורך ליצור תנאים לרשת ביטחון אזורית רחבה, כלכלית וביטחונית, לבין הצרכים הלאומיים, בדגש הביטחוניים שלה. רשת זו צריכה לאפשר את השגשוג של ישראל, ובו בזמן את שגשוגן של מדינות הברית במזרח התיכון.

נפתח גישה אסטרטגית זו בשני מישורים מערכתיים – במישור הכלכלי ובמישור הביטחוני הרחב.

המישור הכלכלי-מערכתי: הסכמי סחר של מדינות הברית המזרח-התיכונית

המזרח התיכון משתנה באופן רדיקלי בשנים האחרונות. הבירות המסורתיות של העולם הערבי – דמשק, בגדד, בירות, רבת עמון וקהיר – יורדות בכוחן ובמקומן עולים מטרופולינים גלובליים חדשים. בניגוד לבירות המסורתיות, אשר יש להן היסטוריה של מאות ואלפי שנים, הערים החדשות הן בעלות היסטוריה של עשרות שנים בלבד (Miller, 2016).¹³ התפתחותן של ערים אלו מטאורית: גורדי השחקים, המלונות, האוניברסיטאות ואפילו החברות שמוקמות בהן, הם מהיוקרתיים במערב. המהפך שעברו הוביל לכך שאין היום גוף פיננסי משמעותי בעולם שאין לו נוכחות במפרץ. אם בעבר, ניתן היה לטעון שמדובר ב"כסף טיפש" בלבד, התמונה הנגלית היא אחרת (Gray, 2023). תכניות הפיתוח ארוכות הטווח של מדינות המפרץ ולאחרונה הודעתה של ערב הסעודית על הקמת קרן של 40 מיליארד דולר בהשקעה ב-AI, היא רק דוגמה אחת מיני רבות לאלו שיבואו אחריה.

המשך הצעידה של מדינות המפרץ בנתיב כלכלי כזה, מציב את הכלכלה הישראלית בפני סיכוי וסיכון. הסיכוי הוא במימוש של הסכמי אברהם והסכמי הנורמליזציה עם סעודיה. הסיכון הוא במידורה של התעשייה הישראלית מהשקעות אלו ולכך יכולות להיות השלכות רוחב חמורות, לאור היקפן.

הזדמנות כלכלית זו מצטרפת להודעתו של הנשיא ביידן בסיום פסגת ה-G20 שהתקיימה בספטמבר 2023. בפסגה זו, שבועות מספר לפני השבעה באוקטובר, נחתם מזכר הבנות להקמתה של יוזמת ה-IMEC שתחיה את דרך המשי הקדומה. הפוטנציאל הכלכלי והתרבותי העצום שטמון בחיבור בין מדינות המפרץ לישראל, צריך להיות אחד מהאדנים של תפיסת הביטחון הלאומי הבאה של ישראל.

האתגר הראשון ליישומה של תפיסה זו הוא בגיבוש חבילת הסחר בין המדינות השונות באזור. לשם גיבוש הסכמה והטמעת השינויים ההכרחיים בתוך המערכת הישראלית והזרה יש צורך במאמץ רב, שבמסגרתו יש לבצע האחדת דרישות

¹³ החריג היחיד לטיעון זה הוא סעודיה אשר נכסיה התרבותיים והדתיים מאפשרים לה לייצר רציפות בין העולם הערבי הקלאסי לבין מדינות המפרץ המתחדשות.

רגולטוריות ובירוקרטיות, איחוד מכסים, ניהול משותף של הפעילות התחבורתית. כל אלו הכרחיים על מנת למנוע עיכובים, שעלותם עלולה להגיע לעשרות מיליוני דולרים ביום ולהשפיע על אטרקטיביות נתיב תחבורה זה. אלו הם אתגרים אשר ישראל לא התמודדה איתם בעבר, לא במישור הכלכלי ולא במישור הביטחוני.

האתגר השני הוא באיזון הרצוי בין מעורבות מדינות המפרץ בכלכלה הישראלית לבין החשש שמעורבות זו יכולה לפגוע בעצמאותה של מדינת ישראל. חשש מעין זה הועלה עם פרסומה של עסקה לרכישת השליטה בחברת הביטוח הפניקס על ידי ADQ, קרן ריבונית מאבו דאבי. ואכן, שמונה חודשים מאז חתימתה הודיעו הצדדים על ביטולה. הפרסומים בעיתונות על הסיבות לביטול העסקה התמקדו בהיעדר איתות חיובי מממשלת ישראל בנוגע לאישורה העתידי ברשויות הרגולטוריות הישראליות. החשש שכספי החוסכים הישראלים יהיו בניהול זר, הכריע את הכף. עסקה זו מציבה את הדילמה העומדת בפני מקבלי ההחלטות הישראלים, שכן מעורבות גבוהה של מדינות המפרץ בכלכלת ישראל יכולה להיות קללה או ברכה. הדילמה מורכבת ואין כיום הכוונה מדינית ברורה כיצד להתמודד עמה.

האתגר השלישי הוא אופן ניהול מערכת היחסים והנכסים הכלכליים. כניסה לשותפות עמוקה בעלת משמעויות כלכליות אדירות יכולה לשמש כמנוף לחץ על ישראל. ישראל ומדינות המפרץ אינן שחקניות שוות כוחות. מדינות המפרץ נהנות משלטון יציב, בעל ניסיון בינלאומי רב ויכולת גבוהה לנתב לאורך זמן את הספינה המדינית במים סוערים. ישראל מודל 2024 מתאפיינת בחילופי שלטון תכופים, מנהל ציבורי חלש וקושי לנהל מאמצים אסטרטגיים ארוכי טווח. מבחינה כלכלית, פערי הכוחות ניכרים אף הם. התוצר הלאומי הגולמי של סעודיה עמד בשנת 2022 על כ-1.1 טריליון דולר, למעלה מכפול מהתוצר הגולמי הישראלי באותה השנה. על מנת להבטיח שיתוף פעולה בין שווים, ללא נחיתות אסטרטגית מובנית, על ישראל לייצב מחדש את מוסדותיה. שתוף הפעולה בין משרדי הממשלה, אשר נכון להיום, מתקשה להתקיים בתחומים רבים, הינו הכרחי.

שיתוף פעולה כלכלי-חברתי עמוק בין מדינת ישראל לבין מדינות המפרץ מחייב שינוי תרבותי ואף דתי, באופן בו אנו מתייחסים לחברה הערבית ולדת האסלם. שינוי זה הכרחי כדי שהחיבור בין ישראל ובין מדינות המפרץ ייכון על בסיס איתן. נוכח הצורך של ישראל לפעול לעיצוב המרחב, הרי שיצירת חזון ישראלי, ציוני, ארוך טווח, המבוסס על ניסוח מחדש של תפיסת הממלכתיות המוסכם על חלקים נרחבים באוכלוסייה הישראלית הינו אינטרס ביטחוני ראשון במעלה.

יישום התפיסה כמענה לאתגרי הביטחוניים הישירים של ישראל - המערכה על רצועת עזה
חיזוק השותפות הכלכלית בין ישראל למדינות המפרץ פותחת בפני מדינת ישראל הזדמנויות חדשות לעיצוב המרחב הקרוב. אם אנו שואפים לראות שינוי משמעותי ברצועת עזה, עלינו לפעול לחברה למרחב הסוני אברהמי, הלא-רדיקלי. עלינו ליצור

תנאים לטרנספורמציה תרבותית עמוקה של רצועת עזה אשר צריכה לעבור מהציר האיראני לציר האברהמי. שינוי זה יכול לכלול את שילובה של עזה כצומת מסחר על דרך הים בין הודו לאירופה. זהו כיוון עם סיכונים והסתברות לתוצאות לא צפויות, אך הוא גם הסיכוי היחיד למענה בר-קיימא, שייצר תנאים לשגשוג הנגב המערבי ומדינת ישראל כולה (הכהן, 2024).

מערכה צבאית הפועלת תחת היגיון זה תחתור לפיתוח גישה וכלים, שמוכוונים ליצירת האלטרנטיבה השלטונית, תוך כדי פירוק חמאס. הכלים ההומניטריים – מחסות הומניטריים וקווי סיוע הומניטריים נקיים מחמאס למשל – היו יוצרים את האלטרנטיבה. זוהי הדגמה לצורך בתכלית "פוזיטיבית" למערכה, להישג רצוי במערכת, ליצירת מגמה אחרת, במקביל לתכלית המניעתית – פירוק חמאס. בחירה במהלכים מניעתיים בלבד אינה מהווה אסטרטגיה מספקת, כי מטבע הדברים חללים פנויים מזמינים מגמות שליליות והרסניות לא פחות. כך, למשל, איראן מתפשטת באמצעות מרחבים של מדינות כושלות.

חיבור רצועת עזה למרחב הסוני ייצור קוהרנטיות ביטחונית עבור ישראל, בין הלוכלי לאזורי והגלובלי וכך נרחב לצמיחה כלכלית וחברתית-תרבותית. יישום התפיסה מחייב פיתוח דוקטרינה, דפוסים ופרקטיקות אחרים, חדשים כמו יכולת לפעול בעומק (ולא רק בצורת "מנגד" חשאית) ולטוות דרכים במרחב; יכולת לתפקד בקואליציות ובמתחים הקונסטרוקטיביים שהן מספקות; יכולת לחשוב במונחים של אסטרטגיה עקיפה ותכלית "עמומה" (ולא רק "פטישים" ישירים). כל אלה נועדו כדי להתמודד לאורך זמן עם המערכת האיראנית האזורית בכלים מגוונים שיתוו בהדרגה ולאורך זמן צמתים רבות של שיתופי פעולה ברשת האזורית.

סיכום

השבעה באוקטובר מחייב אותנו לבחון מחדש את הנחות היסוד העומדות בבסיס תפיסת הביטחון הלאומי שלנו. בחינה זו צריכה להתבצע באופן הוליסטי תוך הבנת הקשרים וההשפעה ההדדית בין הזירה הפנימית, הביטחונית והמדינית.

על מנת להמחיש זאת, נציע טבלה משווה בין ארבעת עידי תפיסת הביטחון הלאומי; שלושה שנבחנו בפרקים הראשונים וקווים לדמותה של תפיסה חדשה מתהווה.

כחלק מהדיון ביסודות תפיסת הביטחון הלאומי, מציע המאמר את העיצוב המרחבי-אזורי כמסגרת אסטרטגית שהעקרונות – הכרעה, הרתעה, התרעה והגנה – יפורשו לאורה מחדש. עקרון מארגן זה ראוי שיחליף את תפיסת ההכלה אשר מתארת את אופן התמודדותה של מדינת ישראל בזירות שונות עם האיום הביטחוני והפנימי העומד מולה.

אימוץ העיקרון של עיצוב המרחב מעלה שאלות רבות בהן יהיה על ההנהגה המדינית והביטחונית לדון בשנים הקרובות: כיצד יתארגן הסדר העולמי הרב-

קוטבי? מהו המיצוב האסטרטגי המיטבי של ישראל במסגרת סדר עולם זה? מהי מערכת היחסים של ישראל עם מדינות שונות במרחב המזרח תיכוני? מהם הגשרים האזרחיים הכלכליים והתרבותיים שיש לבנות בין המדינות השונות? כיצד כל אלו ישפיעו על הגישה לסוגיה הפלסטינית בכללה ועל אופן ההתנהלות של ישראל ביו"ש ובעזה? ועוד.

מלחמת חרבות ברזל אינה מלחמת העצמאות השנייה, אלא מלחמת הריבונות המתחדשת. העם היהודי הכריז על עצמאות שלוש פעמים ונכשל פעמיים בביסוס הריבונות. מלחמה זו היא תמרור אזהרה הקורא לנו לאמץ דפוסי חשיבה חדשים, שמשנים את הגדרתה של מדינת ישראל מאומה הנלחמת על קיומה לאומה המתבססת במרחב, בנויה על שותפויות מרחביות וקואליציות שיעניקו משמעות מחודשת לעומק האסטרטגי שלה, ייצרו תנאים למנגנוני צמיחה חדשים וכך נרחב לשחיקת היתרונות האסטרטגיים של המערכת היריבה.

אנו נמצאים בתקופה של אי־ודאות גבוהה. העיסוק בתפיסת ביטחון לאומית רלוונטית הוא צו השעה, אך יש להכיר בצניעות וביושר כי אנו צועדים במשעולים חדשים שאחריתם מי יסורנה. "לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין להיבטל ממנה" (אבות ב, טז).

תקופה	איום הייחוס הנתפס	המטרה האסטרטגית המרכזית	המענה האסטרטגי העקרוני	העוצמות הלאומיות הדומיננטיות	הזיקות בין העוצמות הלאומיות	המערכת הבינ"ל וישראל בהקשרה	המערכת האזרחית חברתית
לאומיות מרחבית 1948 עד סוף שנות ה-70	איום קיומי ממעגל ראשון השמדת צה"ל והמדינה	הסרת האיום הקיומי ויציאה מהבידוד הבינ"ל	"קיר הברזל". לאומיות מרחבית (פנימה) והחוצה). מלחמות מכרעות והרתעה. צבא העם.	מדינאות ומנהיגות אזרחית דומיננטיות והצבא ככלי דומיננטי	גיוס הדיפלומטיה והכלכלה למאמץ הצבאי. הדיפלומטיה ממצה את ההישגים הצבאיים.	התהוות הסדר הבינ"ל מאפשרת דרגות חופש למלחמות הכרעה והתרחבות, בגיבוי מעצמות.	בניית אומה "כור היתוך" נרטיב מהודק
הסדרה סוף שנות ה-70 עד סוף שנות ה-2000	הטרור מחבל במהלכי השלום וההסדרה, פוגע בזירה הפנימית (ביטחון פנים ותחושת הביטחון האישית)	לגיטימציה והצטרפות לכלכלה הגלובלית, הדורשת יציבות, תוך הסדרים מדיניים.	הסדרי שלום. מלחמות מוגבלות. הרתעה. צבא חכם וקטן.	הדיפלומטיה "המעשה" הדיפלומטי	הדיפלומטיה מובילה את הצבא והכלכלה והיא קטר הגלובליזציה	סדר דו קוטבי "המלחמה הקרה" והתייצבות הברית בין ישראל לארה"ב (משענות אסטרטגית)	ליברליות וגלובליזציה-אתוס ליברלי והסדרה. קפיצה כלכלית והתבססות כמדינת עולם ראשון. קפיטליזם מרוסן ורווחה לכל. מוביליות חברתית.

רשימת המקורות

- אורטל, ערן (2019). "את מי אנחנו מפחידים? התפתחות הגישה הצה"לית למבצעי גמול והרתעה מול ארגוני טרור וגרילה". **בין הקטבים** גיליון 19, פברואר 2019, עמ' 39-63.
- אורטל, ערן (2021). "להתיש את החתול - אסטרטגיה תחרותית למלחמת ההתשה הישראלית-איראנית" **בין הקטבים** גיליון 35, דצמבר 2021, עמ' 35-50.
- איזנקוט, גדי (2018), **אסטרטגיית צה"ל**, לשכת הרמטכ"ל.
- אלון, ניצן ופרייזלר, דנה (2019). "ריצת מרתון ותקיעת מקלות בגלגלי האויב" - המערכות שבין המלחמות בצה"ל (המב"ם)". **בין הקטבים** גיליון 22-23, עמ' 13-31.
- בן ישי, עפרה, לוי, יגיל ומשה, רינת (עורכים, 2024) **תנופה ותורפה קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל**. פרדס.
- בן ישראל, יצחק (2013). **תפיסת הביטחון של ישראל**. האוניברסיטה המשודרת.
- בנג'ו, יעקב, ינאי ניר ונבו יונתן (2023). "תור הזהב הביטחוני של ישראל ותהליך שקיעתו". **מערכות** גיליון 496, עמ' 8-16.
- בנק ישראל (2024). **דוח בנק ישראל 2023**. הוצאת בנק ישראל.
- בר, קים (2024). **היבטים בהתפתחות המרכיבים הצבאיים של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל**. מרכז דדו.
- גורדון גבי, פלוג קרנית וקנט פורטל רועי (2022). **מובילות בין-דורית בישראל: האם הפערים מצטמצמים מדור לדור?**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- דוסטרי, עומר ומיכאל, קובי (2018). "תהליך ההתמסדות הפוליטית של שחקנים תת-מדינתיים: הנתהלות חמאס בין ריבונות להמשך האלימות". **כתב העת הבינתחומי ללימודי המזרח התיכון**, גיליון 3 עמ' 1-34 אוניברסיטת אריאל.
- דנינו, עמיחי (2023). **מסורתיות וממלכתיות עבה כתשתית ללכידות חברתית בעשור השמיני לקיומה של ישראל**. תנועת תיקון.
- דנינו, עמיחי (2022). **מססטוס-קוו ממלכתי לשבטיות, תחרותיות וביזוריות. דת ומדינה בישראל משנות השמונים ועד היום**. תנועת נאמני תורה ועבודה.
- דרור, יחזקאל (2022). **אמת ממדינת היהודים**. ידיעות ספרים.
- הכהן, יותם (2024). "אור בקצה המנהרה: לקראת מערכה אזרחית" **בין הקטבים**, גיליון 41, עמ' 95-115.
- ולנסי, כרמית ושלח, עפר (2023). **המב"ם על פרשת דרכים: המערכה בין המלחמות 2013-2023 - מה הלאה?**. המרכז למחקרי ביטחון לאומי.
- ז'בוטינסקי, זאב. (2015). **ארץ-ישראל: כתבים**. אריה נאור (עורך) מורשת מנחם בגין ומכון ז'בוטינסקי.
- ידעי, תמיר, אורטל, ערן (2013). "פרדיגמת סבבי ההרתעה - דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום". **עשתונות**, גיליון 1, עמ' 7-21.
- יציב, גדי (1999) **החברה הסקטוריאלית**. מוסד ביאליק.
- ליש, גור (2010). "לקראת תפיסת ביטחון חדשה - ניצחון ללא הכרעה". **מערכות** גיליון 430, עמ' 5-11.
- לסלוי, אהד (2022). **מבצע חומת מגן - מהכלה להכרעה**. מערכות והמחלקה להיסטוריה.
- מאוטנר, מנחם (2019). **הליברליזם בישראל - תולדותיו, בעיותיו, עתידותיו**. אוניברסיטת תל-אביב.
- מזרחי, אורנה ושוויצר, יורם (2020). "המאבק בין ישראל לחיזבאללה על משוואות ההרתעה". **מבט על**, 1358, המכון למחקרי ביטחון לאומי.

- ממר"י (2023). מפקד חיל הים של צבא איראן, שהראם איראני: 'נהיה נוכחים במיצר פנמה'.
- ממ"רי.
- סביון, איילת. (2024). "יחיא צפוי, יועץ בכיר של מנהיג איראן ח'אמנאי: 'עלינו להגדיל את העומק האסטרטגי שלנו ל-5,000 קילומטרים'". ממ"רי.
- פולקה, שגיא (2023). **לחשוב אסלאמית בחינת השיח המוסלמי בן זמננו: הבנת שפה ותרבות כמפתח להכרת השכנים**. מערכות.
- פרס, שמעון (1993). **המזרח התיכון החדש: מסגרת ותהליכים לעידן השלום**. סטימצקי.
- קופ, יעקב (2010). "אלה וקוץ בה: תוכנית הייצוב 1985 ושיטת חוק ההסדרים שנוותה לה", בספר: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), **צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל**, עמ' 238-261. מכון בן-גוריון לחקר ישראל.
- קידר, ניר (2009). **ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון**. מכון בן-גוריון לחקר ישראל - אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- רביד, ברק (2021) **השלום של טראמפ - הסכמי אברהם והמהפך במזרח התיכון**. משכל.
- שטרן, ידידיה "ממלכתיות ישראלית: שיח זהות ושיח זכויות" בספר: ידידיה שטרן (עורך), **ממלכתיות במאה העשרים ואחת**, עמ' 17-66. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- תמר, דוב (2014). תפיסת הביטחון של ישראל - הגדרות ומאפיינים. בתוך: אלכס מינץ ושאלו שי (עורכים). **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**. פורום הרצליה לגיבוש תפיסת הביטחון במכון למדיניות ואסטרטגיה.
- Balzacq, Thierry & Krebs, Ronald R. (2021) "The Enduring Appeal of Grand Strategy" in *The Oxford Handbook of Grand Strategy* 1-21 (Thierry Balzacq and Ronald R. Krebs eds.) Oxford University Press.
- Druzin, Bryan H. (2024). "How to Destroy the Liberal International Order" 34 *Duke Journal of Comparative & International Law* 1-37.
- Gerstle, Gary (2022) *The Rise and Fall of the Neoliberal Order*. Oxford University Press.
- Goddard, Stacie E et al. (2024) "Contestation in a World of Liberal Orders" *Global Studies Quarterly* 4(2).
- Gray, Matthew (2018) *The Economy of the Gulf States*. Agenda Publishing.
- IMF (2023). *Gulf Cooperation Council: Economic Prospects and Policy Challenges for the GCC Countries*. IMF.
- Mazzucato, Mariana (2021). *Mission Economy: a Moonshot Guide to Changing Capitalism*. London, Allen Lane.
- Medeiros, Evan S. (Ed.) (2023) *Cold Rivals: The New Era of US-China Strategic Competition*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Miller, Rory (2016). *Desert Kingdoms to Global Powers: The Rise of the Arab Gulf New Haven*. CT: Yale University Press.
- Posen, Barry R. (2014) *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*. Cornell University Press.
- Tobias, Borck (November 29, 2021). "The Gulf States and the Iran Nuclear Deal: Between a Rock and a Hard Place". *Royal United Services Institute*.